

„CSAK ITT HALT MEG MINDEN...”

Részletek dr. Bauer Ervin visszaemlékezéséből (1914)

Közzéteszi Molnár Eszter Edina

Bauer Ervin (1890–1938) orvos, Kaffka Margit író nő férje az I. világháború során két alkalommal, 1914 őszén és 1915 tavaszán teljesített katonaeorvosi szolgálatot az orosz harctéren. Élményeiről a feleségének küldött naplószerű levelei,¹ a fronton írt „kis napló”,² valamint a hazatérését követően írt visszaemlékezései³ számolnak be. A leveleket és az itt közölt visszaemlékezés-töredéket (és annak további részeit) – egyetlen kötetté fűzve – az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában őrzik.

Habár egyazon szerzőtől származnak, a címzettek személye és a betöltendő funk-

ciók eltérése teljesen különbözővé teszi az egyes forrásokat. A levelek a saját környezetéből kiszakított férj beszámolóí feleségének. A „kis napló” és a visszaemlékezés ezzel szemben a katonák frontéletének és az egészségügyi személyzet munkájának körülményeiről kíván képet nyújtani a *Nyugat* olvasói számára. Valamennyi írásnak közös vonása azonban, hogy a frontok világa a háborút az első perctől elutasító, társaitól már-már teljes elzárkózásban létező értelmiségi nézőpontjából elevenedik meg bennük.

M. E. E.

Már hazajöttem néhány hete, betegen. Beleszokva a természetes életkörnyezetbe, az otthonba, tudva és látva életem vágyainak valódiságát: szerelmemet, a könyveket, a meleg szobát – mint egy hosszú, súlyos lidércálmom képei támadnak fel a háborús emlékek egy-egy eset, egy-egy kép alakjában. Én, ki élek, gondolkodom, szeretek, olvasok, ki most itt, otthonában veled él, mint egyetlen elképzelhető légkörben – én voltam az, ki tényleg ott voltam, láttam e képeket, és nem csak [az] egy betegségtől meggyötört lelkem torzszülöttei azok – alig tudom magamnak elhinni. Valóban sokkal súlyosabban nehezédtek azok az én lelkemre, semhogy azokat úgy elevenen le tudtam volna pontosan írni. Most így, a visszaemlékezésben talán jobban, nyugodtabban formálhatom szavakba, írhatom le őket.

¹ A naplószerű leveleket 1915. január 27. és március 25. között, részben még Budapesten és a harctérre való utazás során, majd február végétől Galiciában írta. A forrás nézőpontbeli kiegészítéseként olvashatjuk Kaffka Margit ugyanezekről a napokról fennmaradt rövid naplóbejegyzéseit (Kaffka Margit: FELJEGYZÉSEK EGY HÁZTARTÁSI KÖNYVBEN. = Uő: NAPLÓ. Nap Kiadó, 2008).

² 1914. őszi frontélményét örökíti meg a HÁBORÚS KÓBORLÁSOK (KIJEGYZÉSEK EGY KATONAI ZSEBKÖNYVBŐL) (*Nyugat*, 1914/23.) c. naplószerű írás, amelyet minden bizonnyal Kaffka Margit öntött irodalmi formába. Név nélkül jelent meg, de az események és a szereplők egyértelművé teszik az írás forrását. Az eredeti kézirat nem ismert.

³ A csupán alapanyagként szolgáló visszaemlékező írások az író nő irodalmi feldolgozásában, de Dr. B. E. monogrammal, EMLÉKEK címmel jelentek meg (*Nyugat*, 1915/7.).

Első, II. hónap, leninai hegyek⁴

Az első benyomásaimat arról, hogy milyen lehet egy ütközet, a leninai hegyek között szerezhem. Itt láttam először készülődést esetleges ütközetre, beásást stb. A gefechtstrain,⁵ melyhez értem először, éppen készülődésben volt az országút mentén, a Lawrow nevezetű falucska előtt. Készülődtek, hogy hátrébb menjenek, mert nem állanak veszélytelen helyen ott. Még világos, napos délután volt. Az országúton, a falu előtt állva végig lehetett látni az utat vagy egy félórányi gyalogjáró távolságban, ahol a hegyek arrafelé is elzárták a kilátást, és a lábuknál látható volt egy háromtornyos épület – valami templom lehetett, amellet volt egy kis épület – egy régi vízimalom volt. Itt volt a h[ilfs]-pl[at],⁶ de az is készül éppen bejönni Lawrowba, ahol most a trén van. Ahol mi állottunk a falunál, jobbra, balra magas hegyek, erdők. Csak annyit tudtam, hogy a csapat valahol az úttól jobbra, a hegyek között van. Azt mondták nekem, hogy jó nehéz és sokáig tartó az út odáig. Az előttünk fekvő hegyek felett, amelyek lábainál feküdt az a háromtornyú épület, mutattak egypár kis fel-feltűnő és lassan elmúló füstfelhőt – azt mondták, hogy azok shrapnellek, melyek ott robbantak fel. Én a magam teljes járatlanságában hajlandó lettem volna azokat kis felhőfoszlányoknak nézni [...] – nem tudom már, hogy foglalkozással járó természetfigyelő ambícióm – vagy pedig a tényleg sikeres aggodalomfelébredés eredménye volt, melyből kifolyólag valóban elkezdtem a többiek fölényes odasehederítési gesztusától teljesen diszharmóniában állva a tüneeményt pontosan figyelni és érdeklődni a dolgok pontosabb állásáról. Azok a füstfelhők valóban hirtelen léptek fel – néha többsével és lassan foszlottak szét –, valóban shrapnellrobbanások kell, hogy legyenek; de hogyhogy olyan végtelen magasságban – vagy talán azokon a hegyeken vannak emberek? –, de még a hegy felett is jó magasságban keletkeztek. Erről pontosabb értesítést nem tudtam kapni, és meg kellett elégednem avval, hogy egyelőre ide nem fognak lőni, és hogy messziről úgy néz ki a shrapnellrobbanás. A közvetlen veszély érzését még nem ismertem. Nemsokára ideérkezett a h[ilfs]-pl[at] teljes személyzetével. Lassanként besótéttedett, és egyik orvosnövendék [...] kellett, hogy a „faszoló”-kal⁷ kimenjen az ezredhez. Ez az egész rendszer: faszolók, akik kimennek az ezredhez – orvos v[agy] medikus, aki kimegy a csapathoz –, mindez még idegen volt előttem, mert ez csak akkor van mind, ha az ezred „állás”-ban van – menetelésnél v[agy] kvártélyozásnál mindez nincs. Figyeltem, ami körültem történik. Észrevettem, hogy nem szívesen veszik sem a faszolók, sem az orvosok v[agy] növendékek, mikor arról van szó, hogy melyiknek kell kimenni. Mindegyik régi érdemeire hivatkozik – de mikor a választás, ill[etve] parancs elhangzott, akkor mind bizonyos büszkeséggel emlegeti: „ma én megyek ki a faszolók”-kal. A faszolók azok az emberek a gefechtstraintól, ki[k] az állásban levő csapathoz, ahová szekérral eljutni nem is lehet, felviszik az élelmet, muníciót; megraknak néhány „tragtierlovat”⁸ (ahogy a baka mondja – aki a „tragtierlovat” vezeti, az a „tragtier”), és egy ember vezetése mellett indulnak fel a csapathoz, hogy ott kiozzák. A sötétség beálltával ez a kis csapat az orvosnövendékekkel együtt elindult egy kis gyalogösvényen, jobbra az országúttól a hegyek közé. Hogy ennek este sötétben kell történnie, mert egyébként az ellenség megláthatja őket,

⁴ Első feljegyzés, a fronton töltött második hónapról. Lenina Wielka – ma Ukrajnában.

⁵ Katonai málhás szekerekből álló menetoszlop és legénysége.

⁶ Segélyhely.

⁷ A szó a német fassen (‘hord, vételez’) szóból ered, itt a szekérral nem megközelíthető állásban lévő csapatoknak élelmet és muníciót vivőket jelenti.

⁸ Málhás állat.

sőt rájuk is lőhet – mindez egészen új volt előttem [...], hogy van veszély, golyó, ellenség, halál – tényleg van. De ez csak úgy homályosan volt ekkor még bennem, csak úgy az eszemben volt – egyébként csak olyan kellemetlen feszültséget éreztem. – A „faszoló” elmentek már, és T. dr. helyet keresett a h[ilfs]pl[at]z számára – én a tréncocsik között, az országút mentén rakott egyik tűz mellé ültem, ahol néhány baka ült és két ismerős zászlós, az egyik egy orvosnövendék. Nem tudom már, milyen hangulatból kifolyólag – el akartam-e terelni gondolataimat vagy nagyon is kívül álltam-e tényleg még akkor az egészen (bár úgy lett volna mindig) – sokat beszéltem, hogy milyen is az a tudomány, milyen szép, nyugodt dolog az, milyen szép az, mikor az embernek az a felesége, akit igazán szeret [...] – egyik, másik is elmondta, hogy miből zavarta őt ki a háború. Mindegyik valami termékeny, a társadalomra nézve hasznos munkába kezdett vagy akart kezdeni éppen a háború előtt – és itt, itt tulajdonképpen semmit sem csinálnak. Ebben megegyeztünk, aztán bámultuk a tüzet – egy konyhakocsi állott éppen mellettünk, attól kaptunk teát. – Nem tudom már, hogyan történt, valami jelentést hoztak az ezredtől – azt hiszem, a parancs állott benne, hogy a trén hova menjen vagy ehhez hasonló –, de az is benne volt, hogy „die Ba[taill]onschefärzte haben zu ihren Ba[taill]onen einzurücken”⁹ – szóval nekem is fel kellett mennem még az éjjel az „állás”-ba, hogy mi célból és az egésznek mi az értelme, őszintén szólva arról sejtelmem sem volt. Arra, hogy valami orvosi tevékenységre van szükség, nem lehetett gondolni, mert azt ott az „állás”-ban persze nem lehet végezni, és ha h[ilfs]pl[at]z felállításáról van szó, azt persze szintén nem ott csinálja az ember – de az ilyen adminisztratív parancsok az orvosokat illetőleg, melyeket nem felettes orvos ad ki, legtöbbszörre nem is célozzák (vagy ha igen, akkor persze szakszerűség híján legtöbbszörre hibásan) az orvosi tevékenység eredményességét. Elindultunk este 9 óra körül valóban, nem tudom már, kik és hányan voltunk – azt tudom, hogy velem volt két medikus, két bandagenträger,¹⁰ az én dienerem,¹¹ de még mások is, lovak (sanitätstragtierek),¹² lovászok – egy egész jókora kis csapat –, a lovas, aki hozta a jelentést, vezetett vissza fel. A hold világított nagyon jól – érdekes, hogy akkor holdfényes éjszaka volt, azt most tudom csak – akkor nem tudtam. [...] Most átélve és megértve a férfi- és emberi erőt a maga teljességében, most ha még egyszer ilyen körülmények közé fogok esetleg jutni, és azokat megint emlékeimben felidézni, talán csak arra fogok emlékezni, hogy holdas éjszaka volt, hogy mi ketten szeretjük a holdat, és hogy mit beszéltem menet közben – ha beszéltem – a szerelemről, az igaz erkölcsi erőről, a tudományról. De gyenge voltam, és nem voltam a magamé. Az út bizonytalan volt, egyik sem tudta teljesen biztosan – az erdők, az új rémségek, a bizonytalan barangolás, mindez kiforgatott magamból, és siettem, hogy legalább menni ne kelljen már, hogy odaérjek, hátha ott valahogy békében maradhatok. (Azt hiszem, így születik meg sok hőstett is, ilyen állapotból kifolyólag, amikor az ember elveszti önmagát – igaz, hogy a valódi hős nyilván azért hős mindig, mert sohasem is lelte meg emberi önmagát.) Az egészből annyira emlékszem, hogy csaknem egész éjjel bolyongtunk fel magas hegyeknek, hol fűben, hol meg sárban, hol mezőségen, hol erdőben. Hangosan nemigen akarózkodott beszélni senkinek sem. Csak póz volt-e a csendes beszéd és az állandó „ellenséges patrouille”¹³ stb. emlegetés, mint

⁹ „A zászlóaljorvosoknak követniük kell a zászlóaljukat”.

¹⁰ Kötyszerhordó.

¹¹ Tisztiszolga.

¹² A szanitécek lovai.

¹³ Őrjárat.

mikor a gyerekek katonásdit játszanak, vagy tényleg jogosult volt ez a félelem – azt most már nem tudom eldönteni, akkor pedig sokkal kevésbé voltam magamnál, és sokkal járatlanabb voltam, semhogy ezt látni tudtam volna világosan. (Azután láttam már mind a kettőt gyakran: jogosult félelmet és katonásdit egyaránt.) Én siettem, amerre vezettek, a társalgás, úgy emlékszem, abban merült ki, hogy merre és még mennyit kell menni, és mikor és mennyit rasztoljunk,¹⁴ mert fáradtságos út volt nagyon. Egy része az útnak mégis emlékezetes volt – egy erdőn vitt át, az út mellett fedezékek ásva elszórtan, mindenféle orosz, magyar fegyverek és fegyverdarabok – töltények – ruhadarabok... és két magyar és két orosz baka holtteste temetetlenül. A tegnapelőtti véres ütközet, roham színtere volt ez az erdő. Megzavart a brutális viccelés, melyet a bakák, kiket szelíd, jó embereknek ismertem, üttek a holttestek helyzete stb. fölött. [...] Eltereltem gyáván rémületemet, és igyekeztem megnézve futólag a hullákat tudományoskodóan arra gondolni, hogy meddig kínlódtak, és milyen módon, mi okból halhattak meg stb. Alig álltunk meg, és siettünk tovább. Néhol leültünk a földre vagy egy fatörzsre, és a fáradtságtól mindannyiunkat majd' elnyomott az álm. Végre nagy fáradtan hajnali 3 órakor kiértünk az ezredhez, az „állás”-hoz vagy a „lövészárkok”-hoz. – Itt bementünk az ezredparancsnokhoz az „ezredirodába”, mely egy szép nagy, földbe ásott szobácska volt – falai föld[ből] és fenyőgallyból építve. Úgyes munka volt – a „pionérek” építették, itt kellett nekem is jelentkeznem. Azután e körül a házacska körül, néhány lépéssel mögöttem belefeküdtem – mint mondták – én is egy üres fedezékbe másodmagammal, az egyik medizinerrel.¹⁵ Úgy mondták, nincs veszély semmi. Nekem az egész szituációról semmi fogalmam nem volt, szerepemet, mint azután is sokszor, képtelen voltam látni. De mindenki oly természetesnek vette ezt a helyzetet körültem, hogy azt gondoltam, hogy jobb, ha nem is érdeklődöm, úgyszintén itt kell lennem, ha tudom, ha nem, hogy miért vagyok ott. [...] Lefeküdtem, a fáradtságtól csakhamar el is aludtam, és 7 óra, reggel volt már körülbelül, mikor a hideg felébresztett. Ködös reggel volt, hideg. Egy kis teát főztünk, azután nekem kiadták, hogy én át fogok menni a h[ilfs]pl[at]personalommal¹⁶ az én IV. ba[taill]onomhoz,¹⁷ melyhez most át lettem osztva – egy ordonánc¹⁸ (szóval egy baka) majd el fog oda vezetni – ott is majd jelentkeznem kell a ba[taill]onkommandánsnál, és attól majd talán (reméltem titokban) meg fogom tudhatni, hogy voltaképpen mi célból vagyok itt. A ba[taill]on egy szomszédos magaslaton volt, és hogy oda feljuthassunk, bizonyos ravasz utakat kellett választani, mondták, mert „takarva” kell mindig menni. – Ők nyilván jobban tudják, gondoltam magamban, és bizony én sohasem voltam ellensége semmilyen előrelátó óvatosságnak. Jó nagy út volt, mentünk vagy négy óra hosszat, ha jól emlékszem. Le egy völgybe, azután megint jó meredeken állandóan fel, míg felértünk. Velem (illetve én voltam velük) volt két bandagenträger, két sanitätstragier és azoknak lovászaik, az „én lovam” a lovással – egy cseh zenész őrmester, ki szintén h[ilfs]pl[at]personal volt, és az én dienerem. Mikor felértünk, valóban ott találtuk a sok, egy sorjában ásott fedezéket (mindmegannyi kis emberhossznyi árok, elöl, oldalt földhányással – némelyik cifrább, nagyobb – másik egyszerűbb, kisebb) – abban feküdtek a katonák egyenkint kettesével – elszórva, ahogy jött. De ezek idegen ezredbeliek voltak, és azt mondták, hogy akiket mi keresünk, azok

¹⁴ A rasten (pihenni) német szóból.

¹⁵ Orvostanhallgató.

¹⁶ A segélyhely személyzete.

¹⁷ Zászlóalj.

¹⁸ Katonai küldönc.

amarra előbbre, feljebb vannak, a hegy púpján, mert ők most „reserva” – rendben van, gondoltam, akkor hát gyerünk még egy keveset – tényleg valamivel feljebb ott leltünk egy hasonló fedezéksort, és abban már a mieink feküdtek – az egyik valamivel nagyobb fedezésben ott feküdt a ba[taill]onskommandáns, akinél jelentkeztem, és csak annyit tudtam meg, hogy menjek arra le még, amazok a másikkal mögé – ott is fogok lelni olyan gunyhószerű fedezésekre, és azok egyikében húzódjak meg, ott legyen a h[ilfs]pl[at]z – egyébként „ütközet”-re nem fog kerülni a sor minden valószínűség szerint.

II

Mi, ahogy mondták, hátramentünk a hegy lejtőjén megint lefelé – amazok mögé –, és ott valóban volt egy-két földbe vájt kunyhó – hogy azokat ki és miért ásta, azt nem tudtam, és nem is érdeklődtem. A személyzetem már jártasabb volt az ilyenekben, de azok nem mondták meg, és én nem kérdeztem. Kinéztük az egyik ilyen barlangot magunknak. Amelyikben a legkevesebb talajvíz volt felgyűlve. Egy kb. három négyzetméternyi területen a föld egy félméternyire volt leásva szép szabályosan – ennek a nagy ároknak egyik falába beásva még mélyebbre egy nyílás (az ajtó), azon tovább ásva a lakás: egy szó szoros értelemben vett barlang – föld a teteje, az oldala, a fenéke. Elfértünk szűken benne félig fekvé négyen: a két bandagenträger, a dienerem meg én – a lovászok, a muzsik őrmester egy másik hasonló alkotmányban telepedtek meg, amely vagy tizlépésnyire volt tőlünk, és idegen katonák is voltak ott, az elé kikötötték a lovakat, a kötszeres és orvosságos kosarakat a sanitätstragtier két oldaláról leszedték, és odarakták az én lakásom elé, abba a nagyobb árokba. Még világos volt, de nagyon hideg kezdett lenni. A dienerem és bandagenträgerem a kivágott négyszögletű, összeálló, füves földdarabokkal, melyek az árok szélén voltak egymásra rakva, kiparkettírozták a barlangunk fenekét, rátettek fenyőgallyakat, és így a víz nem jött már föl. Azután a kosarakat nyitották fel, és rendezték el a benne levő kötszert, gyógyszert és egyéb holmit – közben én mind megnéztem, hogy tudjam, mi áll rendelkezésemre, és igyekeztem tanácsokat adni az elhelyezés célszerűségére vonatkozólag. Mindezen foglalkozások tulajdonképpen teljesen függetlenül folytak tőlem, és bár értelmüket csak sejtettem, mindenki előtt igen természetesnek látszván én is kezdtem elhithetni magammal, hogy ez a jelen szituációban természetes, hogy így legyen. De beleélni mégsem tudtam magam a dologba – idegenül álltam benne. Most már tudom, hogy az volt a hiba, hogy akkor nem vallottam be magamnak teljes tudatossággal és merészen, hogy idegen tőlem mindez, és idegen is fog maradni – idegen kell, hogy maradjon. Le kellett volna ülnöm és olvasni, írni – vagy komoly enmagamat valóban érdeklő dolgokról intenzíven gondolkodni. Később ködös este lett, és főztünk teát – állandóan megvolt a tudat alatt bennem egy csodálkozás azon, hogy az emberek ilyenkor is mindig és állandóan érdeklődéssel csak az itt történő dolgokat tárgyalják minden kicsinyességükkel. „Bizony az a d[okto]r úr jó, hogy most már nincs velünk, mert az a kosarak után sohasem nézett.” – „Meg mindig is csak a maga holmijának keresett benne helyet.” – „De ez a kapitány úr, akinél most vagyunk, nagyon finom ember.” – „Meg aztán volt itt, kérem, egy másik, az a sebesült tiszt uraktól – meg akik elestek – mindent elvett magának mindjárt, és magára vette.” – „Meg amikor erre meg erre jártunk, ilyen kvártélyunk volt.” – „Bízva csak rám a doktor úr, nem hagyjuk mi a doktor urat, tudom én már, hogy kell a jó kvártélyból kizargatni az embereket. A múltkor is, amint erre mentünk, az meg az a tiszt úr így parancsolta, azután nekünk nem jutott volna hely, de mi csak megcsináltuk,

hogyan legyen, emlékszel, pajtás.” – Meg száz efféle kicsinyes, aprólékos téma az itteni dolgokról – meg a muszkákról – meg a kötszerekről, meg isten tudja, miről. Én csak hallgattam ezeket a nekem tulajdonképpen érdektelen dolgokat – de ezek már mind benne voltak a „háborúban”. Most tudom, hogy ha akkor is erős lettem volna, tudtam volna tudatosan, hogy min csodálkoztam, és mi volt nekem idegen, hogy én vagyok és kell, hogy legyek idegen örökké mindezen dolgoktól. [...]

Bebújtunk a kunyhónkba, nekem elkészítettek, ahogy lehetett, egy fekvőhelyet – de nemigen aludtam. Az egyik bandagenträgerem: a „szelíd” csakhamar nyugodtan szuszogott, elaludt – nemsokára rá a másik, az „élelmes”, de sokkal kevésbé jóindulatú és becsületes is elkezdett horkolni, noha néhány perccel azelőtt még szólt a társát, hogy „az nem elég figyelmes, mindjárt alszik, pedig ilyen helyen nagyon figyelmesnek kell lenni”. Az „inspekció”-zást is ők intézték el, még mielőtt elaludtak, meg volt mondva, hogy 6–8-ig ez a lovász, 8–10-ig amaz, azután az egyik bandagenträger, azután a másik stb. lesz „inspekciós” egész reggelig. Ez is új volt előttem. Az inspekciósoknak az volt a dolguk, hogy az idejükben ébren legyenek, hogy ha találna valami történni, arról tudomást vegyenek rögtön. Mindezek a dolgok, melyről szerettem volna hinni, hogy csak nagyképűségek és ceremóniák – de mégsem mertem –, igen idegessé tettem, és ébren ülve töltöttem a barlang hátuljában csaknem az egész éjszakát, néha-néha elszundikálva, azután megint felébredve. A többi sem aludt egyfolytában, és reggel 2 órakor már megint mindannyian ébren voltunk. A muzsik őrmester, aki felment a ba[taill]jonhoz megkérdezni, hogy mi lesz vajon, soká volt oda, és az izgalom, mellyel láthatólag várták, átragadt minden különösebb meggondolás nélkül reám is. [...] De még gyenge és nem elég edzett voltam az új zuhatagként rám ömlő inzultusokkal szemben, és nagyon is járatlan valék, és körültem mindenki oly gyermekesen nagyon jártas. Végre megérkezett az őrmester a hírrel, hogy hajnali ½ 4-re legyünk készen, mert elvonul a társaság a hegyről visszafelé le a lejtőn, amazokkal az idegenekkel együtt. – Még van egy óránk – főztünk egy teát –, hideg, nedves, ködös idő volt. A tea nagyon jólesett. A sok gubbasztástól elfáradtam, kimásztam, hogy kissé kinyújtózkodjam. Sűrű köd – ideges félelem vett erőt rajtam – teljesen egyedül! – Egy ember, aki emberi dolgokról tudna beszélni az én nyelvenem! Reménytelen! Itt mindenki olyan teljesen jártas! – Mindezek átfutottak homályosan rajtam. Szóval én vagyok ott egyedül – éppen én, aki így meg így élt eddig – de mindezek nem elég tudatosan. Itt volt a hiba – nem a ködös éjszakában. Ha férfi lettem volna, ezeket a gondolatokat, akárhogy fájtak volna, megrágtam volna, és megleltem volna a kapcsolatot veled, a világgal, és a helyzetem lett volna csak nagyon fájdalmas, de vigasztaló lett volna, és erőt adott volna a tudat, hogy az én világom él, és élve vár rám, csak itt halt meg minden, csak itt olyan jártas mindenki. – Végre kezdtek vonulni a csapatok lefelé, tíz lépésről is alig láthatóan és alig hallhatóan jöttek a szürke alakok lefelé. – Mi közéjük álltunk – behaladtunk egy erdőbe – kissé zűrzavaros a menetelés rendje – de lassanként mind rendesebb. Mikor már beljebb értünk az erdőben, félreálltam az idegen ezredbeli katonák soraiból az embereimmel, és vártam az utánok jövő mieinkre. A végén egy orvos lóháton. Egy pillanatra úgy felörvendtem – egy ember, aki civilben kartárs, itten sem stratégia – ösztönszerűleg egypár lépést tettem felé – de akkor hallom a káromkodó hangját: „Azt a kutya istenit annak a büdös gazembernek, most elmarad a kosarakkal, majd kiköttetem a gazember disznáját! Belélövök a gazemberbe! Itt hagyja a kosarat a muszkáknak a disznó! Eldekkol¹⁹ nekem

¹⁹ A decken (elrejtőzni) német szóból.

– de csak kerüljön meg a gazember, majd ellátom én a baját!” – Ez is nagyon jártas már – a hang durva, az arc kevés intelligenciát árult el. – Elkerültem, és igyekeztem észre nem vétetni magamat. [...]

Bizony most, amikor frissen magamhoz térve testileg és idegileg, és magamhoz megterve lelkileg keresem a képeket, egyetlenegy sincs, mely kedves volna, egyetlenegy sincs, melyet tulajdonképpen csak azért már, mert jelen voltam, ne szégyellnék kissé leírni – hogy kerültem én oda, minek voltam én itt – hogyan tudott annyi is megmaradni emlékekben, amennyi megmaradt. De megmaradt, noha teljesen idegenül tőlem és groteszk jelleget öltve.

Nem tudom már, honnan jöttünk és merre mentünk, ezt különben legtöbbször nem tudtam, amikor estefelé, egész napi menetelés után, már sötétben beérkeztünk D. nevű faluba. A faluból én az országút mentén kétoldalt fekvő kb. tíz házat láttam összesen – mondták, hogy egy elágazásnál az úton feljebb egy kilométernyire ott is vannak házak, melyek idetartoznak ehhez a faluhoz – sőt az elágazásnál az egyik ba[taill]on arra is fordult, hogy ott keressen kvártélyt magának. Nekünk az egyik házat mutatva az élelmes bandagenträger, mondván, hogy ott van hely számunkra, és istálló is a lovaknak, odamentem hát embereimmel. Az országút mentén egy, hogy is mondjam, „emeletes” faház volt – kissé beljebb az úttól a talaj is hirtelen emelkedett, lent volt a „földszinten” egy ajtó és két ablak, azt nem láttam, hogy ott milyen lakás volt, ott már el volt helyezve legénység, a ház külső szélén egy pallófeljárt volt egy tornác-, illetve külső „gang”-félére, és abból nyílt a közepén egy ajtó egy a ház hátsó felére átjárható helyiségbe, és abból jobbra és balra egy-egy szoba sparherttal, padozott szobák voltak, az egyikben már elhelyezkedtek az őrmester urak és Zugführer²⁰ urak kártya mellett, és éppen tésztát főztek maguknak, azoknak valahogy mindig akad minden, különösen az „élelmesebb”-jinek. A másik szoba még lefoglalatlan volt, oda mentünk mi: a két b[andagen]träger, a muzsik őrmester, diener, a lovászok a lovaknál találtak kvártélyt maguknak valami színben. [...]

Piszkos, bűzös, dohos levegőjű volt a szoba, és füstös, egy csúnya, iszonyú kellemetlen, bekötött fejű asszony volt benne, úgy hiszem, az ilyenekre mondják, hogy szipirtó. Amint beléptünk, rögtön elkezdett sopánkodni (magyarul tudott, nem tudom, honnan származhatott ide), hogy ő nagyon beteg és szegény, és a katonák már mindenét elvitték, hogy ő nagyon előkelő helyeken szolgált valamikor Magyarországon, és most nagyon beteg, és ezek a katonák mindent elrabolnak stb. Leraktuk a kosarakat, és készítettük a fekvőhelyeket. Az asszony meg csak folyton főzött, és füstölte a szobát, és sehogy sem akart lemondani róla. Az embereimnek végre csak feltűnt, hogy hogyan és mit tud ez a szipirtó annyit főzni, amikor azt mondta, hogy beteg, és semmije sincsen, figyelmeztettek azután rá, hogy mindenféle málét meg teát meg miegyebet főz, és drága pénzen eladja a szegény bakának, aki a két hatost egy kis meleg lötytyért nem sajnálta, vagy egy kis akármilyen rossz tésztáért; ha csak három napig tűzte is ezt a lelketlen üzletet az ő utálatos állandó siránkozásával, hát azt hiszem, keresett rajta egy hónapra való. Szegény bakát, akármilyen durva és komisz – mégis mindenki be tudja már csapni, és mindenkinek ki van szolgáltatva. Az embereim csak mulattak rajta és a dolgon, és csúfolták az asszonyt a háta mögött: „Nézd mán, hogy főzi már tizedszer ugyanazt a füvet.” „Még egy hétig abból főzi.” „Abból az még a muszkának is.” „Ugye, asszonyság, drága most a teafű erre nagyon – gondolom.” Ilyesformán diskuráltak, és azután összenevettek

²⁰ Szakaszvezető.

maguk között, de a bizarr üzlet azért folyt tovább. Én már magam sem tudom, helyén lett volna-e, hogy beavatkozzam vagy sem, akkor, tudom, eszembe sem jutott semmi ilyesmi, tudja isten, miért nem. Most is lehet, hogy nem avatkoztam volna bele, de tudnám, hogy miért nem, megállapítanám, hogy történnek itt még ennél külön dolgok is, de nekem nincs közöm hozzá, de akkor ezt sem gondoltam. De az embereimnek talán megmondtam volna, hogy mondják meg neki, hogy ezt ne csinálja, de [!] úzzenek ilyen tréfát a háta mögött, és ne mulassanak a többi baka rovására – de akkor erre sem gondoltam – isten tudja – nagyon nyomott hangulatban voltam, és teljesen reménytelen és magamvesztett már akkor is. Persze belemenni a durva tréfába vagy katonásan fellépni és intézkedni – mint ahogy „stílszerű” lett volna –, attól azért mégis visszatartott az ösztönöm vagy mi. [...]

Lefeküdtünk a pallón a szalmára, és reggel hajnalban felkeltünk, „abmarsch”.²¹ Az országúton összeálltak a századok, mi a csapat legvégére, és elindultunk Magyarorszáig felé, de alig mentünk talán egy órát, amikor azt mondták, hogy parancs jött a visszafordulásra. Valóban vissza kellett fordulni. Tanakodtak azután, hogy hogyan és miért lehet ez, a bakák csak azt mondták, hogy: „mindegy az, komám, ne akarj más mindent tudni, nem mindegy az neked, hogy merre mégy”. „Hát az elébb tán tudtad, hogy hová mégy, azt mégse kérdezted.” A tiszt urak már csináltgatták a teóriákat, hogy arra a helyre, ahová jutnunk kell, a másik völgyben hamarabb érünk – mások meg azt mondták, hogy valószínűleg valami trén vagy tűzértség vagy miegyéb állja el az utat – vagy tán – mások szerint – egy másik ezreddel kell együtt vonulnunk, és azt bevárni, vagy azzal együtt a másik völgyben haladni. A végén mégiscsak titokban bevallották a tiszt urak is egymásnak, hogy a bakának van igaza. Túlmentünk a falun, ahol háltunk, és mentünk még egész délután talán 4 óráig körülbelül. A ba[taill]onomat az ezrednek egy másik ba[taill]onja mellé felvezették egy hegyre, és ott azt a parancsot kapta, hogy itt „beássá” magát. Ez a század itt, az a század onnan idáig stb., front arra. Rendben van. Na, a doktor, az majd arra valahol keres magának egy hilfplatzot. Erre én az embereimmel és a lovaimmal mindjárt siettem is keresni a helyet, lementem a hegy túlsó lejtőjén, és onnan még valami fél kilométernyire akadtam is jó mélyen a völgyben, jól fedve egy kis dombocskától vagy három kis parasztházikóra. Itt voltak a „maschin[en]gewehrlovak”²² is elhelyezve, hogy bajuk ne történjen. A mellettünk levő házban, amely kb. 40 lépésnyire volt tőlünk, volt a másik ba[taill]on orvosa. Gondolom, itt jó helyen vagyunk, és betelepedtünk a házba. Az embereim rögtön krumplit kezdtek sütni, és megkínáltak engem is. Lassanként besteledett, és sötét lett, az emberek behordtak szalmát, és lefeküdtek, az én helyemet is elkészítették mellettem az asztalnál; már nem emlékszem a szoba lakóira, sem annak alakjára. Azt tudom, hogy egy asztal volt benne, és pad a fal mentén – de hogy gyertya világított-e vagy egy rossz kis petróleumlámpa, arra már nem emlékszem. Teljes csend volt – a civil lakók is elmentek talán, vagy aludtak, nem tudom. Én ültem az asztalnál, és ez egyszer mégis, úgy látszik, magamnál voltam, és magamhoz méltó foglalkozást űztem; előszedtem mindent, ami írás és könyv volt, és bár energiám nem volt nagy az olvasáshoz, és féltem is, hogy minden percben kizavarhatnak belőle – sőt talán a nyugtalanság emiatt volt az, amely aludni sem engedett – mégis nézegettem legalább betűket, papiroost, lapokat, és nagyon jólesett, és eltöltött ezer vággyal – ülni egy íróasztal mellett vagy egy laboratóriumban, egy könyvtárban

²¹ Indulás.

²² Fegyverszállító lovak.

írva elmélkedni okos, szép dolgokról, miknek nincs köze emberi érdekkörökhöz – csendesen ülni veled intim, kis sárga fényű villanykörténél, egy íróasztal előtt, és felolvadni egymásnak kezét kézben! [...]

Egyszerre egy asszony jött be nagy handabandázva és hevesen beszélve. Az élelmes b[andagen]tráger felébredt álmából, és odakiáltott, hogy: „ne krits” (ne ordíts) – de én valamit véletlenül kivéve az asszony szavaiból, hogy a katonákról beszél valamit, szóltam neki, hogy figyeljen oda, mit mond, és kérdezze meg tőle, mert ő tud tótul. Valóban azzal jött az asszony, hogy a katonák mind elmentek már. Kiküldtem gyorsan az egyik embert, nézze meg, itt vannak-e még a „maschi[n]engewehrlovak” – az visszajött, hogy már nincsenek itt. Gyorsan felszedelőzködni, lovászoknak segíteni kosarakat felrakni. Már kinn is voltunk a sötétben. Lámpánk nem volt, botorkáltunk az úton fel, amelyiken jöttünk, mi még csak mentünk volna az irány szerint, de a lovakkal nehezen ment nagyon. Amint a lejtőn megyünk nehezen fel, jön le egy ember: „Ki az?” , kérdjük mi csak úgy civileken, „Maguk a h[ilfs]pl[at]z tölünk?” , hangzik a civiles válasz. „Igen, hát maga?” „Én szanitéc vagyok, a kapitány úr küldött le, hogy szóljak, hogy elmegyünk.” „Hova?” „Úgy volt mondva, hogy vissza a faluba, a régi kvártélyba.” Egy kicsit fellélegzettünk, hogy legalább mégsem hagytak itt minden üzenet nélkül. Hát most gyerünk fel, mert még fenn lesz az ezred. „Amikor magát leküldték, még nem indultak el?” „Nem, akkor még csak készültek.” „Tudja az utat?” „Tudom, de azért nem olyan könnyű így sötétben meglelni.” Hát nem is volt könnyű, meg a lovak miatt is lassan kellett menni, botorkáltunk sokáig úttalanul, végre nagy nehezen megleltük a „deckungokat”, de bizony azok már türesek voltak, és sehol katonákat nem leltünk. Hát most gyerünk abba az irányba, ahonnan idejöttünk – árkok, gödrök, bokrok –, koromsötétség volt. Egypár ház a dombon. A muzsik őrmesternek egy jó gondolata támadt, ő tud tótul, majd beszél a házba, hogy adjanak egy lámpát, és mutassák meg a kocsiutat, amelyik abba a faluba vezet. Megálltunk a dombon, nagyon fúj a szél is, és vártuk, hogy milyen eredménnyel jár az őrmester. A dolog kalandosságát sehogyszem tudtam élvezni, és úgy vettem észre, az embereim sem. Egyformán értelmetlennek tetszett mindnyájunknak, hogy itt vagyunk. [...] Az őrmester visszajött, és két kendős fehérszemély vezette ijedten beszélve egymással, de se lámpa, se semmi más világítás. Nincs semmi lámpájuk, ők is sötétben voltak, ezeket kihozta, hogy ők majd megmutatják az utat. A két nő ijedten ment elöl, és beszéltek egymással, a rajtok levő világos kendő volt az irányítóknak – talán egy negyedóra is beletellett, míg így szaladgáltunk úttalanul utánuk – végre egy háznál bementek, és azt mondták, hogy itt van egy ember, akinek van lámpája, majd az elvezet. (Nem egy falu volt ez, csak úgy messze elszórva egymástól volt, úgy látszik, a hegyoldalban vagy két-három ház.) Persze mindnyájan megijedtünk, hogy ezek most itt hagynak bennünket – hát velök küldtük a házba az őrmestert megint. Tényleg jött azután egy öreg tót egy jó petróleumos, szélmentes kézilámpással, aki Amerikában is járt, és „gud bej”-jal köszöntött bennünket, és úgy látszik, egyáltalában nem volt megütözve az egészen. (Nem tudom, Amerikában tanult nyugalom vagy a szláv egykedvűség volt-e ez nála.) Ez azután csakhamar levezetett az útra, és megmutatta, merre menjünk. „Na, őrmester úr, mondja meg az öregnek, hogy nagyon szépen köszönjük: ...hanem várjon csak, sötét van ám az úton.” „Vegyük el az öregtől a lámpát” – szólt bele az egyik legény. – „Na, azt nem lehet – örülünk, hogy levezetett idáig is –, de talán eladja az öreg – kérdezze meg tőle, őrmester úr, ha eladja-e, és mennyiért?” Az őrmester megkérdezte: „Azt mondja az öreg, két koronáért ideadja.” „Rendben van, akkor végképp meg vagyunk mentve – itt van három korona, adja oda az öregnek.” Az öreg elvette a

pénzt, [...] jól megnézte, azután megköpködte, és földig emelve a kalapját nagy alázattal (ez már a tót volt, nem az amerikai, hiába köszönt angolul) elköszönt, és indult visszafelé a sötét hegynek, ahol mi úgy meg voltunk ijedve, és ahol ő „otthon” volt. Mi meg felszabadultan a nagy aggodalomtól, mentünk a lámpával a biztos országyúton az elhagyott kvártélyba. Ahol tényleg ott volt az ezred, és ahonnan azután másnap hajnalban megint továbbindultunk. De most azután tényleg az eredeti irányban. „Hogy ez miért volt, azt már az urak tudják megmondani, komám, én nem, pedig én is okos ember vagyok, meg öreg baka!”

„A MAG MÁR ELHINTETETT RÉGEN, CSAK VÉR KELLETT REÁ”

Részletek Erdélyi József I. világháborús naplójából

Közzéteszi Veres Miklós

Erdélyi József (1896–1978) a világháború kitörésének pillanatában tizenhét éves volt. 1915 márciusában sorozták, két hónappal később vonult be mint úgynevezett egyéni önkéntes. Az orosz frontra került, a tűzkeresztségen 1915 szeptemberében esett át. 1916 májusában tanulmányi szabadságra küldték. Ezalatt leérettségizett,

majd mint harctéren kitüntetett őrmester jelentkezett a tiszti iskolába. Utána 1918-ig ismét részt vett a harcokban.¹ A Petőfi Irodalmi Múzeumban őrzött (V. 5257/48), fronton vezetett naplója az 1916 novembere és 1917 májusa közötti időszakot mutatja be.

V. M.

1916. november 22.

Ma egy nyurga, fakó arcú tót fiúval szaporodott a szakaszom. Kórházból jött ócska, nyári ruhában, amely alatt még téli alsóruha sem volt. Ráadtam a köpenyemet, úgysem volt rá szükségem: rajtam – kár pedig ennyire elkényeztetnem magamat – ing, kötött téli ing, alsó, felső zubbony, köpeny és esőköpeny volt, s még úgy is melegem volt kissé, mert ez a szélsőséges időjárás az elmúlt napok csípős hideg szelére májusi napot ragyogtatott a nagy perspektívájú, szelíd dombos vidékre. A fiú szemmel láthatólag csudálkozott, és átlátszó savószelei hálát sugárzottak felém, amely nekem kimondhatatlan jólesett. De azért úgy tettem, mintha az egész semmi volna – rám nézve az is volt –, s a gyakorlatoknál szokott álszigorral ügyeltem föl. A tízperces szünetnél, pihenő alatt kileste a fiú az alkalmat, s mihelyt meggyűrtem az elmaradhatatlan cigarettát, ott termett

¹ Erdélyi József: A HARMADIK FIÚ. Turul, 1942. 178–217.